

Společnost a kultura starověkého Egypta

O egyptských řemeslech a uměních není třeba mluvit, neboť návštěva kteréhokoli muzea s egyptskou sbírkou poslouží jako velmi názorné poučení o umu a důvtipu mistrů země na Nilu.

Osu a pilíř egyptské společnosti představoval faraon. Společenské ustrojení Egypta bylo poměrně jednoduché – o všem důležitém se tu rozhodovalo u dvora. Faraon vystupoval jako nejvyšší vládce, soudce, ředitel správní soustavy země, vojevůdce a velekněz egyptské společnosti. Od jeho rozhodnutí se odvozovala celá správní struktura země, on byl zodpovědný za hmotné i duševní blaho svých poddaných, za jejich bezpečí i za dodržování všeobecně uznávaných pravidel a zvyklostí. Až do 13. století se Egypt obešel bez psaného zákoníku.

Faraon byl sice vládcem všeho egyptského světa, měl však rovněž své povinnosti. Všeobecně se předpokládalo, že bude udržovat zemi při jejím zaběhnutém řádu a pořádku a že se postará o zachování všech blahodárných složek dědictví předků. Pokud se některý z faraonů tomuto tichému, ale velmi výrazně dodržovanému konsensu zpronevěřil, byl buď nenápadně, ale účinně odstraněn, případně po smrti zatracen a jeho památka prokleta, jako se to stalo Achnatonovi. Naopak chápali staří Egyptané faraonovu roli jako výrazně sociálně a duchovně založenou a nikterak nedbali na jeho národnostní či dokonce rasový původ. Faraonové černé pleti jim na trůně nikterak nevadili, pokud doržovali všeobecně přijímané zvyklosti. Starověký Egypt se tak sice jevil jako absolutní monarchie, ale absolutismus jeho vládců měl své meze.

Pokud se týče egyptské kultury a duchovnosti, náboženství starého Egypta představovalo soustavu polyteistickou, kde každé město a každý kraj se klaněli svým specifickým božstvům. Pojetí těchto božstev se v průběhu egyptských dějin měnilo a je dost obtížné podat o nich jednotnou a jednoznačnou zprávu. Již jsme pověděli, jak si starověcí Egyptané představovali vznik světa a také zrození nejpřednějších božstev země – Ré, boha slunce, Thovta, boha měsíce a moudrosti, Nút, bohyně hvězdné oblohy, Geba, boha země, Hathóry, bohyně plodnosti, či Šú, boha vzduchu. Člověka stvořili podle egyptských představ bohové z hlíny na hrncířském kruhu, aby pro ně pracoval a po životě stráveném v jejich službě se těšil zaslouženému odpočinku v číši mrtvých, kde měl vést život velmi podobný pozemské fázi své existence.

Každý Egyptan měl **tři duše**: duši *ách*, duši *ba* a duši *ka*. O duších *ách* a *ba* toho mnoho nevíme. Duše *ách* představuje nejspíše zvukomalebně lidský dech, který se smrtí ustává a duše *ách* mrtvé tělo opouští. Stejně je tomu s duší *ba*, zobrazovanou jako pták s lidskou hlavou a někdy s lucernou, která rovněž po smrti tělesnou schránku nebožtíkovu opouští. Nejdůležitější roli v egyptském posmrtném životě hraje ovšem duše *ka*, nesmrtelný světelný dvojník každé lidské bytosti. V okamžiku smrti sice *ka* tělo opouští, avšak odchází do jakého stavu klidu, strnulosti či hibernace, označovaného termínem *hotep*. Má-li nebožtík na onom světě ožít, musí se se svým *ka* znovu spojit, což je proces velmi složitý, náročný a plný nebezpečí. Aby vše proběhlo zdárně tak, jak toho bylo třeba, obdržel egyptský nebožtík od konce Staré říše jakéhosi „průvodce podsvětím“. Ve Staré říši to byly takzvané texty pyramid, jimiž se ovšem pojišťovali pouze faraonové, ve Střední říši tzv. texty rakví, psané na sarkofágy, a v Nové říši obdrželi nebožtíci do hrobu papyrové svitky tzv. knihy mrtvých. Ani po sjednocení duše *ka* a těla však neměl egyptský nebožtík vyhráno. Musel se totiž podrobit v podsvětí poslednímu soudu. Před soudce Usíra ho předvedl šakalí bůh Anup (Anubis). Usír

vzal nebožtíkovo srdce a položil jej na váhu, na jejíž druhé misce spočinula božská pravda *maat*. Převážila-li pravda, byl nebožtík ospravedlněn a mohl se odebrat do říše věčného života. Převážilo-li ovšem srdce obtížené hříchy, byl nebožtík předhozen hroznému nestvůře zvané Velké požiračce. Ta čekala vedle vah, a pokud nebožtíka sežrala, skončila jeho existence definitivně.

I v říši věčného života měl ovšem egyptský nebožtík své potřeby. Za jejich naplněním přicházel na zem a očekával, že mu je jeho žijící pozůstalí naplní. Odtud pramení egyptská potřeba mumifikace mrtvých – *ka* musel mít své vlastní tělo, kam se na tomto světě vracel. Ve staroegyptských hrobkách si nebožtíkův *ka* přicházel pro obětiny až do sochy mrtvého, stojící či sedící ve zvláštním výklenku v zádušní svatyni, pro nějž se ujal název *serdab*. Tento výklenek byl proti světu živých uzavřen tzv. nepravými dveřmi, kamennou deskou, do níž vytesal sochař podobu skutečných dveří s vyobrazením nebožtíka a nápisem udávajícím jeho jméno a tituly. Tyto nepravé dveře byly hranicí světa živých a světa mrtvých. Právě před nimi stávala obětní plošina, na níž kladli pozůstalí nebožtíkovi obětiny – většinou květiny a potraviny.

Základní axiomy egyptské civilizace shrnoval v literární podobě **mýtus o spravedlivém Usírovi, věrně milující Ěsetě a statečném Hórovi** (v antické podobě o Osiridovi a Isidě). Celistvě je toto vyprávění sice doloženo až z doby antické, má však zřejmě daleko starší kořeny. Kdysi dávno, když ještě nebylo lidí, vládl zemi bohů spravedlivý král Usír s chotí Ěsetou. Zlý bratr Sutech záviděl Usírovi jeho proslulost, zabil ho, tělo rozsekal na kusy a ty rozesel po celém Egyptě a dokonce i v zámorí, aby ho již nebylo možno přivést zpět k životu, načež usedl na egyptský trůn co vládce. Věrná Ěseta však plačíc posbírala všechny kusy svého zmasakrovaného manžela, svým čarovným uměním je scelila a dokonce přivedla Usíra nakrátko zpět k životu. V tomto okamžiku počali oba manželé v objetí syna, avšak Usír poté opět upadl do objetí smrti, když zjevně vyčerpal své síly, podloměn ukrutným počínáním Sutechovým. Těhotná Ěseta se ukryla do rákosíšť při březích Nilu, aby ji Sutech nenašel, a tam porodila synka Hóra. Z toho vyrostl moudrý a statný mladík, který v příslušném čase vyzval uzurpátora Sutecha na souboj o vládu nad Egyptem. Boj obou božstev se táhl dlouho (některé prameny ho zobrazují jako skutečný boj, jiné jako soudní spor), nakonec však dobro zvítězilo a Hór Sutecha porazil. Poté se odebral do podsvětí, kde dlel Usír, jeho otec, a navrátil mu objetím Usírovi nesmrtelnou duši *ka*, o kterou ho kdysi zlý Sutech připravil. Tak byla na světě znovu nastolena vláda spravedlnosti a egyptská civilizace se vrátila k řádu a pořádku.

Tento mýtus velmi dobře vysvětluje stěžejní roli faraona v egyptské společnosti. Každý faraon se totiž považoval za vtělení boha Hóra, a svou vlastní osobou tak zaručoval řádný chod a fungování celé egyptské civilizace a společnosti.

O svých božstvech si starověcí Egypťané si vyprávěli celou řadu mýtů. Uvedme si jen pro ilustraci příběh o **válečnické bohyni Sachmet**, zobrazované v podobě ženy se lví hlavou. Jednoho dne se Sachmeta rozhodla, že sežere všechno obyvatelstvo Egypta. Do večera spořádala polovinu všech Egypťanů, a když usnula, povolali zděšení nebešťané boha moudrosti Thovta, aby se pokusil zabránit nejhoršímu. Thovt svolal všechny egyptské sládky a po celou noc všichni vařili pivo, jímž polévali Egypt. Ráno, když se Sachmeta probudila, spatřila ke svému zalíbení, že je celá země zalita červenou tekutinou, kterou pokládala za krev (starověká piva měla červenou barvu). Spustila se tedy na všechny čtyři a počala tekutinu chlemtat. Když zjistila, že nejde o krev, bylo už pozdě a alkoholem zmožená bohyně sotva našla cestu na své lože. Příští den ráno pokládala už Sachmeta celou příhodu za pouhý sen.

Duchovnost starověkého Egypta však v některých případech žije dodnes. Frapantní příklad představuje alternativní výklad počátku světa a života v něm, takzvaná **héliopolská kosmogonie**. Poprvé je doložena na nápisu z roku 712, její počátky však leží v době daleko starší, nejspíše někdy kolem roku 2 000. Héliopolská kosmogonie pracuje s tradiční

představou prvotního pravodstva a vynoření prapahorku, na němž vznikl bůh Atum. Práví ovšem, že vynoření prapahorku z praoceánu a zrození Atumovo umožnil bůh moudrosti Ptah, který by rozptýlen ve vodách prvotního moře. Tím, že pronesl kouzelné zaklínadlo, způsobil všechny popsané děje a stal se tak vlastně tvůrcem a prvotním hybatelem viditelného světa. Tato myšlenka se pravděpodobně odrazila i ve vzniku filosofického učení novoplatonismu, které vzniklo v Egyptě ve 3. století n. l. a které pracuje s velmi podobnou představou vyzařování (emanace) absolutního ducha nejprve do vesmírného rozumu, z něho do duše světa a z ní do duší jednotlivých jsoucn tohoto světa. Po zániku hmotné podoby dotyčného jsoucn se jeho nesmrtelná duše navrácí stejnou cestou do duše světa, případně až do vesmírného rozumu. Odraz hékiopolské kosmogonie však shledáváme i v prvních slovech evangelia svatého Jana: „Na počátku bylo Slovo (*logos*), a to Slovo bylo u boha, a to Slovo byl bůh. Všechno vzniklo skrze ně a mimo ně nic nevzniklo“. Zde cituje evangelista hékiopolskou kosmogonii přímo.

Starověcí Egyptané vynikli ovšem i v jiných uměleckých oborech – tak v **poezii, próze, dramatu, hudbě a tanci**. Zvláště proslulá je staroegyptská poezie milostná, která našla odezvu i ve Starém Zákoně, neboť její ohlasy shledáváme v Písni písni. Z výtvorů staroegyptské prózy jsme se seznámili s příběhem o Sinuhetovi. Ve staroegyptských chrámech se provozovalo dokonce i náboženské divadlo a umělci a umělkyně tam dramaticky oživovali některé věroučné texty. Hudba se ve starověkém Egyptě provozovala podle vyobrazení hojně, bohužel se nám však nezachovaly žádné záznamy, které by umožnily její bližší poznání.

Z výtvarných umění pěstovali Egyptané ve starověku **architekturu, plastiku, malířství a také umělecké řemeslo**. O stavbě pyramid jsme již slyšeli, zde si připomeňme, že egyptské umění obdivovali znalci a myslitelé antického Řecka. Zvláště je oceňoval Platón, který si vážil skutečnosti, že egyptští umělci nezobrazovali skutečnost takovou, jaká je, ale takovou, jaká by být měla – dokonale krásnou. Egyptská výtvarná umění se zakořenila tak hluboko, že i řecky a latinsky hovořící páni země nechávali stavět chrámy a tesat sochy a reliéfy v domácím egyptském slohu, a že i své úřední nápisy stylizovali v egyptštině. Nejmladší dnes známý hieroglyfický nápis pochází z roku 395 n. l.

Doporučená literatura

1. Roy Willis (ed.): Mytologie světa – ilustrovaný průvodce. Praha: Nakladatelství Slovart 1997.
2. Petr Charvát: Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011.
3. Petr Charvát: Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší, in Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8, 191-230.
4. Ladislav Bareš, Rudolf Veselý, Eduard Gombár: Dějiny Egypta. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2009.
5. Jiří Prosecký a kolektiv: Encyklopedie starověkého Předního Východu. Praha: LIBRI 1999.
6. Eduard Gombár, Lukáš Pecha: Dějiny Iráku. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2013.
7. Jaroslav Strnad, Jan Filipický, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková: Dějiny Indie. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2008.

8. Walter Böttger: *Kultura ve staré Číně*. Praha: Panorama 1984.
9. John Baines, Jaromír Málek: *Svět starého Egypta* (Kulturní atlas). Praha: Knižní klub 1996.
10. Michael Roaf: *Svět Mezopotámie a starověkého Předního Východu*. Praha: Knižní klub 1998.
11. Gordon Johnson: *Kulturní atlas Indie*. Praha: Knižní klub 1998.
12. Mark Elvin, Caroline Blunden: *Svět Číny - kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.
13. Michael Coe, D. Dean, R. Snow, E. P. Benson: *Svět předkolumbovské Ameriky: kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.